

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра спортивного туризму

**Кухтій А.О.
Лабарткава К.В.**

ЛЕКЦІЯ № 3.1

Краєзнавчо-туристські ресурси

з навчальної дисципліни
„Організація краєзнавчо-туристичної роботи”
для студентів спеціальності 073 „Менеджмент”

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
на засіданні кафедри спортивного
туризму
„_” _____ 202_ р. протокол № __
Зав.кафедри _____ Кухтій А.О.

Лекція 3.1. Краєзнавчо-туристичні ресурси

ПЛАН

1. Роль туристських ресурсів у туристській роботі та їх класифікація.
2. Основні принципи туристського ресурсоведення.
3. Туристські ресурси рекреаційного комплексу Карпат.

1. Роль краєзнавчо-туристських ресурсів у туристській роботі

Все те, що необхідне для розвитку тої чи іншої галузі відноситься до ресурсів.

Краєзнавчо-туристська діяльність має свої туристські ресурси, тобто все, що необхідне для її розвитку. На сьогоднішній день виділяють 3 типи туристських ресурсів:

- це природні;
- історико-культурні;
- соціально-економічні.

До природних ресурсів відносять фактори, речовини, властивості компонентів природного середовища, які мають сприятливі кількісні та якісні параметри для організації краєзнавчо-туристської діяльності й використовуються або можуть бути використані для відпочинку, туризму, лікування й оздоровлення. До них належать мальовничі ландшафти, лікувальні кліматичні властивості, ліси, поверхневі води, лікувальні речовини, а також рекреаційні властивості гірських, передгірських та рівнинних ландшафтів, заповідних природоохоронних територій.

Природні ресурси можна поділити за особливостями використання на дві групи:

- цільові (виключно рекреаційні);
- багатоцільові.

До історико-культурних ресурсів відносимо пам'ятки історії та культури, які мають суспільно-виховне значення і можуть бути використані для задоволення духовних потреб населення. До них належать: історичні та історико-культурні пам'ятки, найкращі зразки сучасної архітектури, спортивні й культурні об'єкти, традиційні промисли та ремесла, пам'ятки народної творчості.

До соціально-економічних ресурсів включаємо матеріально-технічну базу краєзнавчо-туристської діяльності, матеріальне виробництво, яке забезпечує потреби

цієї сфери, об'єкти інфраструктури та трудові ресурси (люди, які працюють у сфері туризму або беруть участь в організації та обслуговуванні краєзнавчо-туристської діяльності).

З точки зору змісту і характеру корисності, згідно природно-економічною класифікацією, яка розроблена А.А. Мінцем, всі туристські ресурси умовно поділяють на три групи:

- **курортологічні** (запаси мінеральних вод, лікувальних грязей);
- **загально-оздоровчі та рекреаційні** (ресурси комплексного (кліматичні, водні) й конкуруючого використання);
- **духовно-культурологічні** (ландшафти, пам'ятки історії та культури. Це ресурси, освоєння яких в нерекреаційних цілях знижує або виключає можливість їх використання для відпочинку, туризму).

Деякі туристські ресурси за своєю якістю, споживчою вартістю – унікальні, паритетні, єдині у своєму роді не тільки в Україні, але й у світі. Деякі з них ми розглянемо на наступній лекції.

На сьогоднішній день значення краєзнавчо-туристських ресурсів впливає на їх соціально-економічну значущість. Тобто, в умовах ринкових форм господарювання самі ресурси й результати їх використання отримують ринкову оцінку. Це означає, що туристські послуги набувають усіх ознак товару.

2. Основні принципи туристського ресурсоведення

У сфері туристської індустрії найбільш розвиненою вважається курортна галузь. В Україні розроблено науково-обґрунтовану систему розвідки, експлуатації та охорони природних лікувальних ресурсів, створено спеціальне бальнеологічне відділення виробництва бальнеотехніки й забезпечення санаторно-курортних закладів. У різних регіонах діють науково-дослідницькі інститути, які займаються проблемами курортології (як медико-біологічними, так і проектнопланувальними).

Туристські та рекреаційні ресурси є не безмежні. Вони мають визначений обсяг (потенційний запас), період використання, умови експлуатації та свою вартість. Тому, рекреаційне ресурсоведення повинно включати аспекти діяльності:

- виявлення,
- визначення вартості,

- формування умов експлуатації,
- охорону рекреаційних ресурсів.

Виявлення ресурсів пов'язано із ступенем вивчення природних і культурних комплексів та трудових ресурсів для використання їх в тій чи іншій краєзнавчо-туристській діяльності. Для природних ресурсів існують визначені комплексні методи розвідки, які включають рекреаційну вартість ландшафтів, місцевих біокліматичних умов, екологічний стан природного середовища, загальну і детальну оцінку мінеральних вод і лікувальних грязей.

У цілому, природні рекреаційні ресурси України вивчені недостатньо. Більш повно досліджені природні лікувальні ресурси. Що стосується ресурсів оздоровчого і рекреаційного туризму, то тут потрібні планомірні пошукові роботи в різних районах країни.

Визначення вартості, тобто оцінка природних ресурсів здійснюється з врахуванням наступних факторів:

- функціональної придатності (технологічна оцінка);
- ступеня комфортності (фізіологічна оцінка);
- естетичних якостей (психологічна оцінка).

З урахуванням вищезазначених факторів ступінь сприятливості природних ресурсів для рекреаційного освоєння буде відповідно відрізнятися на різних територіях.

Грамотні умови експлуатації та охорони розроблені для природних лікувальних ресурсів (мінеральних вод і лікувальних грязей).

Але загальна екологічна несприятливість негативно відбивається на стан природних рекреаційних ресурсів.

3. Туристські ресурси рекреаційного комплексу Карпат

У структурі господарського комплексу України особливе місце займає **Карпатський регіон**. Він включає чотири області: Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку і Закарпатську. Площа його – 56,6 тис. кв. км.

Карпатський регіон характеризується наявністю природно-ресурсної бази, яка є унікальною. Наведемо деякі з них.

Геополітичне положення. Регіон розташований у центрі Європи, через нього

проходять різноманітні зв'язки, і непогана транспортна доступність є сприятливим фактором залучення контингенту відпочиваючих не тільки з східних регіонів, а й з європейських країн. Карпати можуть служити своєрідним полігоном дислокації центрів міжнародного бізнесу, що стимулюватиме ріст комерційного та ділового туризму.

На сьогодні Карпати займають центральне положення і межують з чотирма зарубіжними країнами. Через них здійснювались і здійснюються торгівельні та культурні зв'язки між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем Європи. У наш час тут прокладено три залізничні та чотири шосейні магістралі, нафто і газопроводи та ін.

У Карпатах найвища в країні питома вага територій, які зайняті горами та лісами. Площа Українських Карпат 37 тис. кв. км, в т. ч. 24 тис. кв. км гірської частини. Надра гір і передгір'їв багаті нафтою, газом, озокеритом, золотом, ртуттю, ураном, солями, сіркою, будівельним каменем. Але найбільш велике значення мають багаті ресурси лікувальних мінеральних вод майже всіх відомих науці типів. Також тут зберігається багатий генофонд рослин і тварин (майже половина видів флори і фауни України).

Історичне минуле. Гори Карпати вперше згадуються К. Птолемеєм у II ст. н. е. Цю назву запозичино в арабів, які називали горами "карбад". За іншою версією назву гір пов'язують з племенем карпів, яке тут проживало.

Перші вітчизняні детальні відомості географічного характеру знайдено в початковому літописному зведенні 1073 року. Більш детальне описання природних умов, ресурсів, несприятливих та катастрофічних природних явищ і процесів є у "Повісті временних лет" (поч. XII ст.). У період становлення і зміцнення Козацької Української держави інтерес до Карпат значно зріс, у тому числі з боку іноземців.

Кліматичні ресурси. Згідно з дослідженнями М.С. Андріанова, Українські Карпати належать до області помірно-континентального клімату.

Оцінюючи кліматичні ресурси слід зазначити про лікувальні його особливості. Тобто про позитивні зміни, які виникають в організмі людини під впливом погодних умов. Найбільш цінні в цьому відношенні кліматичні умови гірських територій. Вони сприятливо діють на хворих туберкульозом, іншими хворобами органів дихання, функціональними захворюваннями нервової та серцево-судинної систем, органів травлення та ін.

Привабливість цього ресурсу ще й у тому, що достатньо велика кількість сприятливих днів для кліматолікування. Так, середня місячна й річна кількість днів, сприятливих для проведення кліматолікування в умовах Українських Карпат і яка розрахована на базі літературних даних і складає: для Прикарпаття – в середньому близько 140 днів на рік; для Закарпаття – на 8-10 % більше.

Окрім цього кліматичні ресурси Українських Карпат сприятливі для рослинного і тваринного світу.

Лісові ресурси. Наші Карпати ще називають Лісистими, адже це найбагатший лісовий район держави, в якому площа лісів складає 2 млн. га. У Карпатському регіоні ліси займають близько 36 % території (2035,6 тис. га). Карпатські ліси – це не тільки багата сировинна база промисловості. Вони здійснюють великий вплив на охорону землі від ерозії, на водяний баланс і клімат свого регіону. Їх рекреаційне значення дуже велике.

Фітогенофонд.

Під фітогенофондом розуміють всю сукупність рослинних видів і всю їх генетичну різноманітність, яка склалася впродовж еволюції.

Фітогенофонд Українських Карпат відрізняється своєрідними ботаніко-географічними рисами, які обумовлені сприятливим, в екологічному відношенні, розташуванням цієї гірської системи.

Слід зазначити, що рослинний світ в Українських Карпатах унікальний. Тобто в Українських Карпатах є цінні ендемічні рослини. Це грецьке слово означає – “тубілець” або “місцевий”. Так називають ті види рослин, які розповсюджені тільки у визначеному регіоні й ніде більше не зустрічаються, незалежно від масштабу площі. **У високогір’ї** є 26 ендеміків: мінуарція Зарічного, верба Китайбея, бородник Прейса, смородина карпатська та ін. Особливої охорони потребують **східно-карпатські** ендеміки (18 видів): аконіт Жакена, астрагал Країни, медуниця Філярського та ін.

Рослинний світ Карпат має багато видів трав, які здавна використовувались для лікування в науковій та народній медицині. Тільки в Закарпатті їх нараховується близько 300 видів.

На сьогоднішній день досить гостро і важливо є питання про раціональне використання лікарських рослин.

Гідрографія. Українські Карпати розташовані на головному європейському

водорозділі, звідки ріки стікають у Балтійське та Чорне моря. До басейну Балтійського моря належать водозбір ріки Вісли. До басейну Чорного моря відносяться водозбори Дністра і Дунаю. Ріки Карпат мають типово гірський характер.

Великих озер в Карпатах немає. Найбільше з існуючих – **озеро Синевір**, площею 7 га, глибиною до 20 м. Воно знаходиться в басейні річки Тересва на висоті 987м над рівнем моря. На території озера створений заповідник.

Загальна потужність карпатських рік близько 3 млн. кВт. Практично на всіх великих ріках можна будувати ГЕС. Найбільш відомою з них є побудована в 1958 році Тербле-Рикська ГЕС напругою 27 тис. кВт.

Істотне значення мають карпатські ріки у промисловості, побутовому водозабезпеченні, рибоводстві. До 1978 року карпатські ріки доволі інтенсивно використовувались для лісосплаву.

Мінеральні води. Українські Карпати – найбільш багатий мінеральними водами регіон. Тут можна знайти практично всі типи мінеральних вод. Нараховується понад 820 водопунктів мінеральних вод із сумарним дебітом вище 57,5 тис. м. куб.

Найбільш поширеними є мінеральні води специфічного складу, лікувальна дія яких визначається наявністю таких біологічно активних компонентів, як вуглекислота, бром, йод, залізо, миш'як, радон та ін.

На території Українських Карпат функціонують 58 санаторіїв та 17 пансіонатів на 24 тис. місць, 10 будинків відпочинку (2,5 тис. місць),

68 санаторіїв-профілакторіїв, 118 баз відпочинку, 115 таборів для дітей, 53 туристських бази (10,5 тис. місць), 19 бюро подорожей.

Ландшафтні ресурси.

До ландшафтних ресурсів туризму відносять ділянки дикої природи, які зберегли декоративні, корисні та рідкісні види рослинного чи тваринного світу; території з унікальними природними пам'ятниками, які використовуються для наукового та пізнавального туризму; території, які перетворені людиною для організації активного, оздоровчого відпочинку, задоволення естетичних та інших духовних потреб.

Площа ландшафтних ресурсів складає рекреаційний фонд території. Його основою в Українських Карпатах є лісові масиви та післялісові поля, гірські поля, полонини. Сприяє зимовому відпочинку та туризму наявність схилів, які придатні для

обладнання гірськолижних трас.

Можливість гірськолижного освоєння території забезпечується довжиною, крутизною, конфігурацією схилів Сколівських Бескидів, Полонинського і Водороздільного хребтів. На сьогодні тут освоєно понад 10 гірськолижних зон: Славське, Воловець, Яблониця, Ворохта, Ясиня, Рахів та ін. У них розміщено близько 30 підйомників і канатних доріг.

Враховуючи популярність зимового відпочинку в горах, передбачається благоустрій гірськолижних полів: встановлення нових підйомників, освоєння нових місцевостей, безпечних і придатних для гірськолижного туризму та відпочинку, подальший розвиток інфраструктури рекреаційних зон.

Історико-культурні ресурси. В Українських Карпатах багато пам'ятних, історичних місць, пов'язаних із визвольною боротьбою народу і життя видатних людей; меморіальних знаків і монументів, пам'ятників архітектури (стародавніх замків, колишніх фортець, дерев'яних житлових, побутових і культових споруд) з шедеврами монументального та декоративного мистецтва.

У деяких старовинних замках (Ужгородський, Олеський, Мукачевський) працюють краєзнавчі музеї, картинні галереї.

Для розвитку рекреації та туризму важливе значення має пізнавальна цінність історико-культурних ресурсів. Ряд населених пунктів у регіоні належать до високоатракативних: Львів, Ужгород, Мукачево, Самбір, Косів. Найвища концентрація історико-культурних рекреаційних ресурсів у сільських адміністративних районах: Мукачевському Закарпатської області, Косівському Івано-Франківської; Дрогобицькому, Старо-Самбірському і Сколівському Львівської області. У більшості з них розвиваються туристські вузли та центри.

Отже, Українські Карпати з їх сприятливими природними умовами і багатими лікувальними та іншими ресурсами належать до найбільш перспективних рекреаційних районів державного значення. За сумарною бальною оцінкою вони поступаються лише Криму (відповідно 16 і 17 балів). Їх рекреаційний потенціал високий і складає 29,2 % державного.

Адже туризм в Українських Карпатах має давню історію та користується популярністю як серед вітчизняних туристів, так і серед іноземців.

За розрахунками фахівців разова рекреаційна місткість ландшафтів складає:

зимою - 3,9 млн. чол., літом - 1,7 млн. чол. А це означає, що протягом року ми можемо приймати 8 млн. туристів і відпочиваючих та 12 млн. екскурсантів та туристів вихідного дня. Це максимальні цифри. Для порівняння: Альпійський регіон площею 180 тис км² щороку приймає 40 млн. відпочиваючих і туристів, та понад 60 млн. туристів, що здійснюють в Альпи одноденні поїздки. Якщо врахувати різницю в площі цих регіонів, то наведені цифри цілком співмірні. Але треба пам'ятати, що це максимум, до якого сьогодні ми не готові.

Сьогодні в регіоні ми маємо понад 500 рекреаційних об'єктів загальною місткістю більш як 82 тис. місць. Це - 1,5 місця на 1 км², що в 13 разів менше ніж в Татрах, або 13 місць на 1 тис. чоловік, що в 6 разів менше, ніж в Татрах.

Матеріально-технічна база рекреаційної сфери Карпатського регіону представлена санаторно-курортними та туристськими установами, в тому числі близько 90 пансіонатів, 30 санаторіїв-профілакторіїв, більш як 150 баз відпочинку, близько 70 таборів відпочинку, 40 туристських баз, 150 готелів (сюди ж можна віднести і звичайні готелі, які в значній мірі використовуються для рекреаційних потреб).

Отже, розглянувши деякі специфічні особливості гірських та передгірських районів Карпат ми можемо зробити висновок: ця територія повинна розвиватися як великий рекреаційний та курортно-туристський комплекс. Комплексний розвиток рекреаційної індустрії, відродження народних промислів дозволить залучити до суспільного виробництва незайняті трудові ресурси і разом з цим буде сприяти підвищенню соціально-економічного рівня цього регіону, забезпечить у перспективі міжнародне співробітництво, утворення спільних туристських центрів.

Отже, оцінюючи ресурси Карпатського регіону можна стверджувати, що він має прекрасні умови для розвитку:

- **ринку оздоровчих послуг;** До оздоровчих видів рекреаційної діяльності відносяться купально-пляжний та прогулянковий.
- **ринку лижного туризму;** В регіоні виділяється декілька зон гірськолижного спорту. Значення даних зон з часом зростатиме, так як Карпати - єдиний регіон України який має всі можливості для його розвитку.

Катання на лижах було і є головним видом туристської діяльності в Карпатах.

Довгострокові та надійні снігові умови кращі ніж у Високих Татрах.

- **ринку мисливства та рибальства;** Мисливську діяльність в Україні контролює Міністерство лісового господарства. За його даними КР має найбільші мисливські угіддя на Україні. Практично спортивне полювання можливе на всій території Карпат. Але можна виділити декілька зон, де концентрація мисливських угідь є найбільшою. Це в першу чергу державні мисливські господарства, яких в Карпатах є чотири “Майдан” у Львівській, “Осмолода” і “Карпати” у Закарпатській та “Буковинський” у Чернівецькій областях.

- **ринку пішохідного туризму;** Українські Карпати за європейськими стандартами порівняно дикі. Професійні туристи свідчать, що тут існує первородна і традиційна карпатська культура, яка надає регіону переваг.

В Карпатах існує багато пішохідних стежок і доріг, з'єднаних у єдиний ланцюг.

Найкращі перспективи для розвитку пішохідного туризму має Воловець, Верховина в Закарпатті. Ясіня, Лазещина, Кваси знаходиться на початку популярних туристських маршрутів на Говерлу.

- **ринку пізнавального туризму;** Для розвитку пізнавального виду рекреаційної діяльності КР має одні з найкращих можливостей, адже КР належить до найбагатших на Україні територій на пам'ятки культури, найстаріші з яких розташовані в районі Дністра та Закарпаття. На території 4-х областей взято під охорону близько 6 тис. Пам'яток архітектури ІХ-ХХ ст., серед яких особливе місце займають споруди Львова, Жовкви, Олеська, Підгірців, Галича, Ужгорода, Мукачева, Хотина, Чернівців;

- **ринку спортивного туризму;** Використання спелеоресурсного потенціалу для різноманітних потреб людини

- **ринку агротуризму.** Поряд із вже добре знайомим нам традиційним туризмом в Україні починає робити свої перші кроки нетрадиційний сільський туризм - агротуризм, який в країнах заходу вже давно завоював популярність.

Українські Карпати відносяться до середньовисотних гір, які не досягають снігової пінії і не мають сучасних льодовиків. Переважна частина вершин Карпат не досягають 2000 м і лише на масиві Чорногора, більша частина якого належить до головного вододілу, кілька вершин мають більшу висоту, у тому числі найвища точка Українських Карпат г. Говерла – 2061 м. Снігова лінія в епоху останнього зледеніння знаходилась на висоті 1450-1550 м. Яскравими слідами давнього зледеніння є

реліктові льодовикові форми на найвищих гірських масивах (Чорногора, Полонинський хребет, Рахівські гори, Чивчина): цирки, улоговини, конуси виносу, кари, моренні вали. На дні карів на висоті 1450-1800 м знаходяться карові озера. Реліктові льодовикові цирки та кари протилежних схилів масива Чорногора не з'єднались між собою своїми задніми стінками і не утворили, як це буває у високогірному альпійському рельєфі, гострих гребенів. Гострі гребені, іноді з карнизами, є тільки на відроггах вододільного хребта масиву, де зійшлися декілька сусідніх карів одного схилу.

Гірські хребти Карпат, розділені поздовжніми улоговинами та розмежовані глибоким поперечними долинами, простягаються з Пн. Зх. на Пд. Сх. Поздовжня зональність місцями ускладнюється кільцеподібними структурами. У межах головного вододілу Карпат знаходяться гори Бескиди з найвищою точкою – гора Пікуй (1405 м); від Верецького до Яблуницького перевалів простягнулися найбільш важкопрохідні, розчленовані численними ущелинами гори Горгани з найвищою точкою – гора Сивуля (1815 м); від Яблуницького перевалу на південь простягнувся масив Чорногора з найвищими вершинами Українських Карпат Говерла (2061 м), Петрос (2020 м), Ребра (2007 м), Гутин Томнатик (2017 м), Бребенескул (2035 м), Піп Іван (2022 м). Полонинський хребет з вершинами Пікуй, Боржава, Красна. Стіг дещо нижчий за абсолютною висотою і відноситься до ярусу карпатського середньогір'я. Вздовж південного краю Українських Карпат простягнулися гірські масиви Вулканічного хребта з вершинами Маковиця, Синяк, Бужора. у ландшафтах якого є прояви давнього вулканізму.

Українські Карпати складені в основному глинистими сланцями, алевритами, вапняками, пісковиками крейдового та палеогенового періодів. Сланці легко піддаються денутації, тому гірські хребти мають переважно пологі схили.

Клімат Українських Карпат помірно континентальний. Гори і передгір'я надмірно зволожуються, річні суми опадів у передгір'ях 800-1000 мм, а в горах 1500-1600 мм. По мірі підняття у гори температура повітря знижується, а кількість опадів збільшується. Взимку на хребтах випадає значна кількість снігу (товщина снігового покриву буває до 300 см), що подекуди призводить до снігових зсувів та лавин.

В Українських Карпатах проявляється вертикальна поясність природних компонентів і ландшафтів. До 400-500 м розкинутий передгірний пояс з буково-

дубовими, буковими, буково-грабовими лісами. Низькогірний пояс піднімається до 1000-1200 м. Тут ростуть високостовбурні букові, мішані буково-смерекові, ялиново-смерекові ліси. Середньогірний пояс досягає висоти 1200-1500 м, тут переважають ялинові та ялиново-смерекові ліси. Вище, у субальпійському поясі (1500-1800 м), ростуть чагарники з гірської сосни, чорної вільхи, ялівцю, схили вкриті гірськими луками.

Пішохідні походи по Карпатах можуть здійснюватись з травня по жовтень місяць. Однак треба пам'ятати, що у травні на високогір'ї ще багато снігу, а в жовтні значно знижується температура повітря, особливо у нічний час. Найбільш цікаві маршрути у Карпатах йдуть хребтами гір. Так, маршрут III категорії складності проходить по хребтах Черногора, Горгани та Свидовець. Однак, плануючи походи по Карпатах слід пам'ятати, що тут є території, віддані під природоохоронні об'єкти (Карпатський заповідник, Карпатський і Синевирський природні національні парки, ландшафтні заказники тощо), для проходження яких необхідно одержати дозвіл у відповідних організаціях та дотримуватися певних правил поведінки.

Гірський Крим – це ліси і гори, печери і грандіозні скелі, неповторні каньйони та мальовничі водоспади. Район невеликий і тому його туристичне навантаження регулюється, ночівлі дозволяються тільки на спеціально обладнаних туристських стоянках.

Гірський Крим – це природний музей, де на невеликій площі знаходяться різноманітні ландшафти та унікальні пам'ятки природи.

Гори Криму тягнуться від Севастополя до Феодосії. Тут вирізняються три гірські пасма:

Головне з висотами 1200-1500 м, Внутрішнє з висотами 400-600 м та Зовнішнє з висотами 250-350 м. Схили пасом асиметричні: південні – круті, північні – пологі. Західна та центральна частини Головного пасма становлять майже суцільний ланцюг столових масивів, плоскі майже безлісі вершини яких називаються яйлами: Байдарська Яйла, Ай-Петринський Яйла, Ялтинська Яйла, Шітська Ніла, 1 урзуфська Яйла, Бабуган-Яйла з найвищою вершиною Кримських гір -г.Роман-Кош (1545 м), Чатирдаг, Демерджі-Яйла, Довгоруківська Яйла, Карабі-Яйла. Східна частина головного пасма розчленована на окремі масиви. У вапняках яйлинських масивів інтенсивно розвиваються карстові процеси. Тут поширені різноманітні

карстові форми: поля, ванни, лійки, улоговини, понори, колодязі, шахти, печери тощо. Поширення карстових явищ на яйлах обумовлює майже повну відсутність тут джерел питної води та поверхневих водотоків. На північному схилі Головного пасма утворилися глибокі ущелини – каньйони. Найбільш відомий з них Великий Каньйон Криму - грандіозна вузька ущелина довжиною три кілометри та глибиною до трьохсот п'ятдесяти метрів.

У розподілі рослинності спостерігається висотна поясність. Яйли вкриті трав'яною та чагарниковою рослинністю. На сухих південних експозиція схилів Головного пасма та кам'янистих урвищах ростуть напівчагарники. У карстових лійках, улоговинах росте бук, на скельних ділянках трапляється тис ягідний, кримська сосна. Схили середньогір'я вкривають букові, дубово-букові та сосново-букові ліси.

Східний Крим і Карадаг – гори невисокі: 300-500 м, але близькість моря, загостреність форм, значні перепади висот надають їм справжнього гірською вигляду. Вулканічні ландшафти Карадагу це справжній музей просто неба. Тут окрім жерла згаслого вулкану можна побачити юрську вулканічну лаву й різноманітні химерні фігури-останці - результат вивітрювання вулканічних порід.

У зоні Внутрішнього та Зовнішнього пасом переважають лісостепові ландшафти з дубовим лісами й лучними степами, міжпасомними поздовжніми улоговинами, долинно-терасовими природними комплексами, переважно розораними. Тут велика кількість сільських населених пунктів та значна транспортна освоєність.

Клімат Кримських гір помірно-континентальний з рисами субтропічного на Південному березі Криму. Захищений з півночі гірським бар'єром Південний берег Криму тепліше за інші його райони. Клімат яйл відрізняється прохолодним літом (на висоті 1200 м середня температура липня $+15,7^{\circ}$), не дуже суворою зимою (середня температура січня на тій самій висоті біля -4° , на сході нижче), значною кількістю опадів (в західній частині до 1000-1200 мм за рік), сильними вітрами. Влітку з трьох днів одна, а взимку дві на яйлі бувають з опадами. Зимою опади у вигляді снігу, сніговий покрив з січня до березня.

Найкращий час для пішохідних походів в горах Криму з квітня до листопада. При підготовці до походу в горах Криму слід пам'ятати, що тут зосереджено близько 120 природоохоронних об'єктів з обмеженим доступом. Серед них Ялтинський гірсько-лісовий заповідник, Карадагський заповідник, заповідник Мис Март'ян,

Кримське заповідно-мисливське господарство, заказники - Великий Каньйон Криму, Новий Світ, Хапхальський заказник та інші.

При проведенні в обох гірських районах пішохідних походів взимку треба враховувати, що в цей час тут виникають природні умови, які відповідають умовам районів більш складних у туристсько-спортивному відношенні. У цей період в горах Карпат та Криму окремі ділянки (перевали) маршруту за своїми туристсько-спортивними характеристиками можуть за складністю відповідати категорійним ділянкам (перевалам), що вимагає переоцінки складності маршруту. Проведення зимових пішохідних походів має свої особливості, які у деяких випадках роблять такі походи більш складними і небезпечними ніж аналогічні за категорією складності літні походи у високогір'ї, (зимовий сніг значно відрізняється від літнього снігу високогір'я). Особливу увагу взимку та на початку весни слід приділяти вивченню лавинонебезпечних та селенебезпечних ділянок району походу. Незважаючи на близькість населених пунктів треба враховувати, що стан групи, яка перебуває на хребті чи яйлі, мало чим відрізняється від ситуації коли група знаходиться за десятки кілометрів від житла.

У даному розділі Переліку наведені пішохідні маршрути II-III категорії складності по двох туристських районах – Українських Карпатах та Кримських горах. У цих районах обмежена різноманітність локальних та протяжних перешкод і, як правило, вони невисокої категорії труднощі. По багатьох перешкодах на сьогодні відсутня остаточна оцінка їх туристсько-спортивної труднощі. Як в одному, так і в іншому районі наявні і складні туристські перешкоди, але усіх їх можна обійти більш простими шляхами. У зв'язку з цим для остаточного визначення категорій складності маршрутів з позначкою (E) повинна бути проведена їх експертна оцінка МКК.

Рекомендована література:

1. Організація та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму: Навчальний посібник / Жданова О.М., Тучак А.М., Поляковський В.І., Котова І.В. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Державного університету імені Лесі Українки, 2000. – С. 189-206.
2. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – Санкт Петербург: Издательский торговый дом «Герда», 1999. – С. 152-176.

Допоміжна:

1. Грибовська І. Б. Особливості підготовки фахівців для сфери туризму (на прикладі Львівського державного інституту фізичної культури) / І. Б. Грибовська, А. О. Кухтій // Розвиток туристичної індустрії в Україні : реалії та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Тернопіль, 2004. – С. 38–41.
2. Данилевич М. В. Использование современных информационных технологий при разработке туристических маршрутов / М. В. Данилевич, А. О. Кухтій, А. П. Голод // Профессиональное педагогическое образование студентов вуза: проблемы и перспективы (научно-педагогическая школа М. Е. Кобринского) : материалы междунар. науч.-практ. конф. Ч. 2 : Инновационные технологии в сфере туризма, гостеприимства, рекреации и экскурсоведения. – Минск, 2008. – С. 153–156.
3. Данилевич М. В. Виникнення і розвиток рекреації в країнах світу / Данилевич М. В., Лазурко В. М. // Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи : зб. наук. ст. міжнар. наук. конф. – Дрогобич, 2001. – С. 184 – 188.
4. Данилевич М. Готовність випускників спеціалізацій „Рекреаційно-оздоровча діяльність” та „Спортивно-оздоровчий туризм” до проведення туристської роботи / Мирослава Данилевич, Ірина Грибовська // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. – Львів, 2006. – Вип. 10, т. 3. – С. 161–166.
5. Данилевич М. В. Значення краєзнавчо-туристичної діяльності на етапі початкової підготовки спортсменів / М. В. Данилевич, В. Б. Амелін // Здоровий спосіб життя : матеріали III Міжрегіон. наук.-практ. конф. – Славута, 2003. – С. 6–7.
6. Іваніків Н. М. Туристичне краєзнавство як один із засібів здорового способу життя / Іваніків Н. М., Кухтій А. // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 15, Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : [зб. наук. пр.]. – Київ, 2017. – Вип. 5К(86)17. – С. 134–136.
7. Криштанович С. В. Рекреаційно-туристичний кластер як особливий системний механізм розвитку українських Карпат / Криштанович С. В. // Інтелект ХХІ. – 2016. – № 5. – С. 210–214.
8. Кухтій А. Рекреаційна діяльність в рамках програми соціально-економічного розвитку України / А. Кухтій, Р. Стефашко // Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів, 2006. – С. 19–21.
9. Кухтій А. О. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах транскордонного екологічного співробітництва Карпатського Єврорегіону / А. О. Кухтій, Б. Б. Уманців, Л. О. Тимошенко // Наукові вісті. – 2005. – №1(7). – С. 50–53.
10. Кухтій А. Організація самодіяльної туристичної роботи у Карпатському регіоні / А. Кухтій, Н. Радик // Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів, 2004. – С. 44–45.
11. Оздоровчий туризм : анот. бібліогр. покажч. / уклад. Ірина Свістельник. – Львів : [б. в.], 2017. – 21 с.
12. Особливості формування туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття /

- Володимир Холявка, Андрій Кухтій, Лідія Тимошенко, Світлана Кухтій // Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму в регіонах України : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (19–20 жовтня 2018 р., м. Львів). – Львів, 2018. – С. 28–31.
13. Приступа Є. Н. Формування національної свідомості засобами туристично-краєзнавчої роботи / Є. Н. Приступа, Г. М. Гуменюк // Ідея національного виховання в українській і психолого-педагогічній науці XIX–XX ст. : зб. наук. ст. Всеукр. наук.-практ. конф. – Коломия, 1997. – С. 200–202.
 14. Спортивний, спортивно-оздоровчий туризм : анот. бібліогр. покажч. / уклад. Ірина Свістельник. – Львів : [б. в.], 2017. – 21 с.
 15. До проблеми фізкультурно-оздоровчої освіти студентів / Щур Лідія, Грибовська Ірина, Іваночко Вікторія, Музика Федір // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15, Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. пр. – Київ, 2014. – Вип. 11(52)14. – С. 149–153.
 16. Сучасні тенденції розвитку індустрії гостинності : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (3 жовтня 2019 р., с. Гута) / Уляна Гузар, Марія Паска, Орислава Коркуна, Орися Іжевська. – Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2020. – 64 с.
 17. Худоба В. Еколого-освітня діяльність регіонального ландшафтного парку «Равське Розточчя» / В. Худоба, Ю. Рудий // Природоохоронна територія як базова навчальна платформа Нової української школи : зб. ст. – Львів, 2019. – С. 58–61.
 18. Худоба В. Можливості використання геоінформаційних технологій в рекреаційній діяльності НПП «Сколівські Бескиди» / В. Худоба, З. Руминська // Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2018. – Вип. 45, № 2. – С. 95–104.
 19. Худоба В.В. Проектування туристичних маршрутів на території НПП «Сколівські Бескиди» / Худоба В.В., Тимошенко Л.О., Руминська З.Р. // Географія та туризм: наук. зб. – Київ, 2016. – Вип. 36. – С. 93–101.
 20. Худоба В.В. Регіональний ландшафтний парк як ефективна форма охорони культурних ландшафтів / В.В. Худоба // Наук. вісник Волин. ун-ту. ім. Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – Луцьк, 2010. – № 17. – С. 146–150.
 21. Худоба В. В. Форми та види туристичної діяльності : лекція / Худоба В. В. – Львів, 2018. – 15 с.
 22. Худоба В.В. Розточанські регіональні ландшафтні парки: особливості, структура і функціонування / В.В. Худоба // Наук. вісник нац. лісотехнічного ун-ту України. Серія: Природничі дослідження на Розточчі. – Львів, 2010. – Вип. 20.16. – С. 110–114.
 23. Худоба В.В. Хрінниківське водосховище як найбільший рекреаційний об'єкт Волинської височини / В.В. Худоба // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. – Львів, 2009. – Вип. 37. – С. 268–273.
 24. Худоба В.В. Шляхи активізації природоохоронної та рекреаційної діяльності регіональних ландшафтних парків Волино-Поділля / В.В. Худоба // Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (сміт Гримайлів, 26–28 травня 2010 р.). – Тернопіль, 2010. – С. 912–917.
 25. Pavlenchuk N. Concerning the Problems of Reforming the Tourism Sphere in

- Ukraine / Nataliia Pavlenchyk // Using sports, culture, and social studies as means to rediscover lost values : abstract book of 6th International Conference on Science, Culture, and Sport (25–27 April 2018). – Lviv, 2018. – P. 302.
26. Integration of Partial Least Squares Path Modeling for Sustainable Tourism Development / N. Pavlenchyk, S. Mekhovych, O. Bohoslavets, Y. Opanashchuk, V. Hotra, I. Gayvoronska // International Journal of Recent Technology and Engineering. – 2019. – Vol. 8, is. 2. – P. 4309–4312.